

УДК 821.111-1.09(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-1-29>**Юрій БЕРЧУК,***orcid.org/0009-0001-1529-2152**аспірант кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) yura.berchuk.1997@gmail.com*

МЕТАФІЗИЧНИЙ КОНСЕПТ У ПОЕЗІЇ ДЖОНА ДОННА І ТОМАСА СТЕРНЗА ЕЛІОТА

У статті актуалізовано проблему функціонування концептів у поезії Дж. Донна та Т. С. Еліота. Зазначено, що англо-американський літературознавець уважав концепт однією з основних атрибутивних ознак метафізичної лірики, вважаючи його засобом поєднання різнорідних досвідів і визначаючи як крайню межу порівняння та метафори, що використовується заради нього самого. Показано, що у Дж. Донна концепт і справді може іноді ніяк не конкретизувати художній образ, будучи простою грою слів, але водночас може слугувати й інструментом аргументації чи переконання. Зауважено: попри те, що Т. С. Еліот не вбачав особливої мистецької цінності у концептах, він і сам часто їх використовував. Так, вказано, що у його «Любовній пісні Дж. Альфреда Пруфрока» порівняння вечора з пацієнтом, приспаним на хірургічному столі, створене цілком у манері Дж. Донна. Проаналізовано також Еліотів образ Тиресія як взірця «розгорнутого», «поширеного» метафізичного концепту. Зроблено висновок, що обидва письменники використовували концепти для певних спеціальних цілей, таких як змалювання ситуації, представлення аргументації чи показ подібності між двома на перший погляд протилежними предметами чи ситуаціями. Однак якщо Дж. Донн у своїх образах розробляє лише дві ідеї, зв'язок між якими, власне, і встановлюється через концепт, то Т. С. Еліот надає цьому зв'язку нового виміру через застосування оригінальної алюзійної техніки. Він не лише поєднує дві різні ідеї, але й додає до них комплекс почуттів, ідей та образів із художніх текстів, до яких відсилають використані алюзії. Більше того, кількість таких художніх образів та зв'язки між ними по-різному варіюються від читача до читача залежно від конкретного тезаурусу – кожна алюзія відкриває новий образний світ для тих, хто її помітив, і досягає ізольованого, замкнутого у собі значення для тих, хто цього не зміг зробити.

Ключові слова: Дж. Донн, концепт, метафізична поезія, метафора, Т. С. Еліот.

Yurii BERCHUK,*orcid.org/0009-0001-1529-2152**Postgraduate student at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) yura.berchuk.1997@gmail.com*

METAPHYSICAL CONCEIT IN JOHN DONNE'S AND THOMAS STEARNS ELIOT'S POETRY

The article highlights the issue of the functioning of conceits in J. Donne's and T. S. Eliot's poetry. It has been noted in it that the Anglo-American literary scholar considered the conceit one of the primary attributive features of metaphysical poetry, viewing it as a means of uniting diverse experiences and defining it as the extreme limit of comparison and metaphor, used for its own sake. It has been shown that in J. Donne's poetry, the conceit can sometimes fail to concretize the artistic image, serving merely as a play on words. At the same time, however, it can also function as a tool of argumentation or persuasion. It has been observed that despite T. S. Eliot's skepticism regarding the artistic value of conceits, he frequently employed them himself. For instance, it has been pointed out that in his «The Love Song of J. Alfred Prufrock», the comparison of the evening to a patient etherized upon a surgical table was crafted entirely in J. Donne's manner. T. Eliot's portrayal of Tiresias has been analyzed too as an example of an «extended» metaphysical conceit. It has been concluded that both writers used conceits for specific purposes, such as depicting different situations, presenting arguments, or illustrating similarities between seemingly opposite objects or circumstances. However, while J. Donne's imagery typically develops only two ideas whose connection is established through the conceit, T. S. Eliot gives this connection a new dimension by employing an original allusive technique. He not only links two distinct ideas but also integrates a complex of emotions, thoughts, and images from literary texts referenced by his allusions. Furthermore, the number of such images and the relationships between them vary from reader to reader, depending on their individual thesaurus – each allusion unveils a new imaginative world for those who recognize it while remaining an isolated, self-contained meaning for those who do not.

Key words: J. Donne, conceit, metaphysical poetry, metaphor, T. S. Eliot.

Постановка проблеми. «У будь-який момент може трапитися, що поети, які починають писати, знаходять особливого поета чи особливу школу поезії <...>, до яких вони мають сильну симпатію, і через яких вони виявляють власні таланти» (Eliot, 1958: 6). Ці слова були написані Томасом Стернзом Еліотом рівно триста років після смерті Джона Донна. Той факт, що останній мав дуже вагомий вплив на першого, є беззаперечним. І хоча ці митці розділені значним часовим інтервалом, умови, в яких вони жили, були дуже подібними.

Світ Дж. Донна був позначений гострим конфліктом між середньовічною схоластикою та новою філософією. Старі цінності виявилися зруйнованими, а нові ще не вкорінилися остаточно. Це був світ, повний політичної нестабільності та релігійної нетерпимості, й у багатьох аспектах він був схожий на повоєнну Європу, в якій проминало життя Т. С. Еліота. А тому нема нічого дивного в тому, що саме Дж. Донн був тим поетом, близькість до якого той так гостро відчував.

Інтерес до Дж. Донна відображений насамперед у теоретико-літературних дослідженнях Т. С. Еліота, зокрема у його спробах сформулювати визначення т. зв. «метафізичної поезії». Хоча, як сам літературознавець зазначав в есеї під назвою «Музика поезії», поет, який одночасно є критиком, ніколи не залишається лише в межах теорії, позаяк «завжди намагається захистити той тип поезії, яку пише сам, чи окреслити той тип, який йому хотілося б писати» (Eliot, 1957: 26). Відтак – у багатьох сенсах він і сам писав вірші, дуже подібні до тих, які залишив нам у спадок Дж. Донн.

Метою пропонованої розвідки є проаналізувати лише один із багатьох аспектів, у яких поетична творчість Т. С. Еліота перегукується з художньою манерою Дж. Донна, а саме функціонування у ній особливого типу металогічних образів – т. з. «метафізичних концептів».

Аналіз досліджень. На сьогоднішній день творчість як Дж. Донна, так і Т. С. Еліота є маловивчена в українській науці про літературу, тому будь-які розвідки, присвячені дослідженню тих чи тих аспектів їхнього доробку, є, на наш погляд, актуальними і затребуваними.

Виклад основного матеріалу. Концепт – це оригінальний троп, у якому зіставляються жодним чином не пов'язані між собою явища чи об'єкти, «особливий тип метафори, який ґрунтується на парадоксальному поєднанні різнорідних, дуже далеких один від одного елементів, ексцентричному зіставленні антиномічних за своєю суттю понять, на оксюморонності» (Маркова, 2016: 167). Т. С. Еліот уважав його за одну із основних атри-

бутивних ознак метафізичної поезії. Літературознавець писав: «метафізичний розум у поезії на тлі сімнадцятого століття <...> тяжіє до концепта; з іншого боку, поширені мовні прийоми, як правило, викликають загальнопоширені звички мислення і відчуттів, і будь-який поет, що вживає концепти, є більш чи менш метафізичним» (Eliot, 1993: 138). Ця теза сформульована у загальному руслі Еліотової концепції «розпаду сприйнятливості», запропонованої автором у відомій статті «Поет-метафізики», якою останній відгукнувся на вихід підготовленої Гербертом Грірсоном знакової поетичної антології «Метафізична лірика і вірші сімнадцятого століття: від Донна до Батлера» (1921).

Впроваджений Т. С. Еліотом термін мав указувати на різницю між англійськими поетами кінця XVII ст., такими, як, скажімо, Джон Донн, Генрі Кінг чи Джордж Чепмен, та поетами, які прийшли їм на зміну. Автор пояснює: «Поети сімнадцятого століття, наступники драматургів шістнадцятого, мали механізм світовідчуття, який міг оволодіти будь-яким досвідом <...> У сімнадцятому столітті настав розпад сприйнятливості, від якого ми так і не оговталися» (Eliot, 1975: 64). Вірші метафізиків, за Т. С. Еліотом, демонструють, що у свідомості справжнього поета постійно поєднуються і змішуються досвіди різного типу. Він пише: «досвід звичайної людини хаотичний, нестабільний, фрагментарний. Хтось закохується чи читає Спінозу, і ці два досвіди не мають між собою нічого спільного <...>, у свідомості поета ці два досвіди завжди формують нові єдності» (Eliot, 1975: 64). Поети-метафізики, на переконання літературознавця, найповнішою мірою виявляють цю здатність, яка, однак, зникає у пізніших англійських митців. А художнім засобом, який поєднує згадані різнорідні види досвіду у нове ціле, є концепт.

Час Т. С. Еліота, як і час Дж. Донна, пропонував широкий спектр різноманітних ідей, підходів і теорій, які безпосередньо чи опосередковано впливали на свідомість митців. Тому до сучасної йому поетичної мови літературознавець висував майже такі самі вимоги, які до неї висувалися у XVII ст. Поряд із тим, потрібно констатувати, що сфера мислення у XX ст. видається ще більш складною, ніж у часи Дж. Донна, і Т. С. Еліот був цілком свідомий цього. Про це свідчать, зокрема, такі його слова: «наша цивілізація охоплює величезне розмаїття та складність, і це розмаїття та складність, граючи на витонченій чутливості, мають давати різнорідні та складні результати. Поет має ставати все більш і більш всеосяжним, більш алюзійним, більш непрямим <...> Отже, ми отримуємо щось, що дуже схоже на концепт – фактично, ми отриму-

ємо метод, дивно схожий на метод «поетів-метафізиків», подібний у використанні незрозумілих слів і простих фраз» (Eliot, 1966: 289).

Відома англійська літературознавиця, дослідниця творчості Дж. Донна Гелен Гарднер визначала концепт як «порівняння, винахідливість якого вражає більше, ніж його виправданість» (Gardner, 1961: XXIII). За Г. Гарднер, «порівняння стає концептом, коли ми змушені визнати схожість, у той час, коли сильно усвідомлюємо несхожість» (Gardner, 1961: XXIII). Вона також була переконана, що «у метафізичному вірші концепт є інструментом аргументації чи переконання» (Gardner, 1961: XXVI).

Т. С. Еліот натомість пропонує інше визначення: «концепт – це крайня межа порівняння та метафори, яка використовується заради нього самого, а не для того, щоб зробити ідею зрозумілішою чи емоцію більш визначеною» (Eliot, 1993: 138). На перший погляд видається, що він не погоджується із Г. Гарднер, проте це не зовсім так. Розробляючи проблему метафізичного концепта, літературознавець порівнював метафору Данте Аліг'єрі «вони супили брови, як старий кравець, що вдягає нитку в голку» (Eliot, 1993: 122) з концептом із першої строфи поезії Дж. Донна «Похорон»:

*Who ever comes to shroud me, do not harme
Nor question much
That subtle wreath of haire, which crowns my arme;
The mystery, the signe you must not touch,
For 'tis my outward Soule,
Viceroy to that, which then to heaven being gone,
Will leave this to controule,
And keep these limbes, her Provinces, from
dissolution!* (Donne, 2011: 110).

У першому випадку, на думку Т. С. Еліота, метафора є необхідною для створення художнього образу. Без неї він утратив би важливий атрибут і був би зовсім іншим. У другому – концепт не додає нічого нового до вже відомого, він «не має значення <...>, швидше применшує, ніж розвиває думку <...>, представляє внутрішній хаос і розчарування» (Eliot, 1993: 124).

Можна припустити, що різниця між Т. С. Еліотом та Г. Гарднер у розумінні концепта полягає головним чином у тому, як вони тлумачать його функцію. Літературознавиця аналізує роль кон-

цепта у контексті цілого поетичного тексту, тоді як дослідник зосереджується на тому, яким способом концепт набуває метафоричної функції.

Візьмімо, для прикладу, вірш Дж. Донна під назвою «Блоха». В його основі – несподівана аналогія між комахою і актом тілесної любові, і весь текст поезії намагається переконати читача в обґрунтованості такої паралелі. У цьому сенсі роль концепта точно відповідає визначенню Г. Гарднер:

*Marke but this flea, and marke in this,
How little that which thou deny'st me is;
It suck'd me first, and now sucks thee,
And in this flea, our two bloods mingled bee;
Thou know'st that this cannot be said
A sinne, nor shame, nor losse of maidenhead,
Yet this enjoys before it wooe,
And pamper'd swells with one blood made of two,
And this, alas, is more than wee would doe.
Oh stay, three lives in one flea spare,
Where wee almost, yea more than marryed are.
This flea is you and I, and this
Our marriage bed, and marriage temple is;
Though parents grudge, and you, w'are met,
And cloysterd in these living walls of Jet.
Though use make you apt to kill mee,
Let not to that, selfe murder added bee,
And sacrilege, three sinnes in killing three.
Cruell and sodaine, hast thou since
Purpled thy naile, in blood of innocence?
Wherein could this flea guilty bee,
Except in that drop which it suckt from thee?
Yet thou triumph'st, and saist that thou
Find'st not thy selfe, nor mee the weaker now;
'Tis true, then learne how false, feares bee;
Just so much honor, when thou yeeld'st to mee,
Will wast, as this flea's death tooke life from thee* (Donne, 2011: 87).

² Переклад В. Марача: «Глянь на блоху, глянь, як впила! / Мала, та має те, що мені – зась! / Піла мою, й твою вже п'є, / І кров з двох нас в ній спільною стає. / Й не скажеш, що тут стався гріх / І цюти втрата – не було цих втіх! / А в неї є, й без залиць. / Як, нас з'єднавши, розповніла, глянь! / Що ж маю я з моїх всіх домагань? // Спинись, життя три поцади! / Бо в ній вже поріднились назавжди, / В блосі цій, я і ти; в ній нам / І ложе шлюбне, й для вінчання храм. / Бурчать батьки хай, – все ж зела / Нас хижка ця, вся чорна, мов смола. / І хоч ти схильна мене вбити, / Не смій ще й самогубством завинити, / Й потрібний гріх, убивши трьох, вчинити. // Байдужа ти мольбам моїм, – / Безвинна кров на нігті вже твоїм. / Блохи цієї в чім вина? / Лиш краплю крові з нас взяла вона, – / Та зір твій радістю сія, / Й не знаєш, що вже слабші ти і я. / О так, не марні це страхи: / Ми зменились – побільшали гріхи, / Й любов теж остудила смерть блохи» (Марач).

¹ Переклад Віктора Марача: «Як обряджати прийдете у час мій / Останній, до мольби усе б звелось: / О, не чіпайте це волосся пасмо, / Що навколо зап'ястка обвилось! / Це оберіг, таємний знак / Від тої, що на небі вже, – хотіла / Звістити для душі моєї так, / Щоб берегла від тління моє тіло» (Марач).

Поряд із тим, зосередження на метафорі як такій змушує погодитися з Т. С. Еліотом. Порівняння блохи і фізіологічного акту кохання ніяк не конкретизує цей художній образ. Це проста гра слів. Однак від цього вірш Дж. Донна не стає менш майстерним, бо таке порівняння дуже дотепне й неочікуване.

Незважаючи на те, що Т. С. Еліот не вбачав особливої мистецької цінності у концептах, він і сам часто їх використовував. Скажімо, у «Любовний піснi Дж. Альфреда Пруфрока» порівняння вечора з пацієнтом, приспаним на хірургічному столі, створене цілком у метафізичній манері Дж. Донна:

*Let us go then, you and I,
When the evening is spread out against the sky
Like a patient etherized upon a table...*³ (Eliot).

Проте Т. С. Еліот поводить з такими образами дещо по-іншому, ніж останній. Дж. Донн зазвичай захоплюється певною ідеєю, з якої виводить інші образи та встановлює між ними цікаві зв'язки. Натомість Т. С. Еліот ніколи не пояснює зв'язку між різнорідними художніми образами.

Чудовий приклад такої техніки маємо у «Безплідній землі». Стівен Метьюз із приводу цієї поеми зазначав, що у ній автор застосовує «дотепність як спосіб пов'язати серію концептів, які, своєю чергою, фіксують без поетичної трансформації спустошення сучасної історії» (Matthews, 2013: 93–94). Є у цьому творі й поширені концепти, дуже подібні до Доннівських. Приміром, художній образ Тиресія виконує у Т. С. Еліота приблизно таку саму функцію, як образ блохи у Дж. Донна, позаяк поєднує чоловічий і жіночий голоси поеми подібно до того, як комаха поєднує закоханих. І Тиресій, і блоха є мікрокосмічною

репрезентацією макрокосму. Проте якщо пафос вірша Дж. Донна виразно інтимний, глибоко особистісний, то Т. С. Еліот прагне у своєму творі змалювати масштабний, універсальний людський досвід. Це правда, що Тиресій спочатку пов'язаний із конкретною історією про молодого чоловіка та друкарку, але ця історія є лише шматком мозаїки, що, своєю чергою, створює об'ємну картину, складену з численних подібних випадковостей, пов'язаних із різними персонажами. Весь поетичний текст «Блохи» Дж. Донна покликаний пояснити створений автором концепт – Т. С. Еліот натомість використовує образ Тиресія лише для того, щоб доповнити інші художні образи, аби в кінцевому результаті створити всепоглинаючий пафос занепаду та безнадії.

Висновки. Отож, обидва письменники використовували концепти «для певних спеціальних цілей, таких як змалювання ситуації, представлення аргументації чи показ подібності між двома на перший погляд протилежними предметами чи ситуаціями» (Wanbe, Mangang, 2013: 2405). Проте якщо Дж. Донн у своїх образах розробляє лише дві ідеї, зв'язок між якими, власне, і встановлюється через концепт, то Т. С. Еліот надає цьому зв'язку нового виміру через застосування оригінальної алюзійної техніки. Він не лише поєднує дві різні ідеї, але й додає до них комплекс почуттів, ідей і образів із художніх текстів, до яких відсилають використані алюзії. Більше того – кількість таких художніх образів та зв'язки між ними по-різному варіюються від читача до читача залежно від конкретного тезаурусу. Кожна алюзія відкриває новий образний світ для тих, хто її помітив, і досягає ізольованого, замкнутого у собі значення для тих, хто цього не зміг зробити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Еліот Т. С. Вибране. Київ : Дніпро, 1990. 198 с.
2. Марач В. Із Джона Донна. URL : <http://maysterni.com/user.php?id=629&t=1&rub=183>.
3. Маркова М. Творчість Джона Донна : традиції і новаторство. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2016. Вип. 24. Ч. I. С. 166–172.
4. Donne J. The Complete Poetry and Selected Prose. New York : The Modern Library, 2011. 991 p.
5. Eliot T. S. Donne in Our Time. *A Garland for John Donne 1631 – 1931* / ed. by T. Spencer. Gloucester, Mass. : Peter Smith, 1958. P. 1–20.
6. Eliot T. S. On Poetry and Poets. London : Faber and Faber, 1957. 262 p.
7. Eliot T. S. Selected Essays. London : Faber and Faber, 1966. 516 p.
8. Eliot T. S. Selected Prose. London : Faber and Faber, 1975. 323 p.
9. Eliot T. S. The Varieties of Metaphysical Poetry. London : Harcourt Brace and Company, 1993. 343 p.
10. Eliot T. S. The Love Song of J. Alfred Prufrock. URL : <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/poems/44212/the-love-song-of-j-alfred-prufrock>.

³ Переклад Олександра Гриценка: «Отож ходім, удвох ходім / В час, коли вечір простягнувсь під небом цим блідим, / Як хворий на столі хірурга під наркозом...» (Еліот, 1990: 28).

11. Gardner H. Introduction. *The Metaphysical Poets* / ed. by H. Gardner. Oxford : Oxford University Press, 1961. P. XIX-XXXIV.
12. Matthews S. T. S. Eliot and Early Modern Literature. Oxford : Oxford University Press, 2013. 234 p.
13. Wanbe K., Mangang P. S. Donne and Eliot : A Study on Metaphysical Poetry. *European Academic Research*. 2013. Vol. 1. Issue 8. P. 2397-2408.

REFERENCES

1. Eliot T. S. (1990). Vybrane. [Selected]. Kyiv : Dnipro. 198 p. [in Ukrainian].
2. Marach V. Iz Dzhona Donna. [From John Donne's Works]. URL: <http://maysterni.com/user.php?id=629&t=1&rub=183>. [in Ukrainian].
3. Markova M. (2016). Tvorchist Dzhona Donna : tradytsii i novatorstvo. [John Donne's Works : Traditions and Innovation]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii inozemni movy – Visnyk of the Lviv University. Series Foreign Languages. 24. 1. 166-172. [in Ukrainian].
4. Donne J. (2011). The Complete Poetry and Selected Prose. New York : The Modern Library. 991 p.
5. Eliot T. S. (1958). Donne in Our Time. In T. Spencer (ed.). A Garland for John Donne 1631 – 1931. Gloucester, Mass. : Peter Smith. 1-20.
6. Eliot T. S. (1957). On Poetry and Poets. London : Faber and Faber. 262 p.
7. Eliot T. S. (1966). Selected Essays. London : Faber and Faber. 516 p.
8. Eliot T. S. (1975). Selected Prose. London : Faber and Faber. 323 p.
9. Eliot T. S. (1993). The Varieties of Metaphysical Poetry. London : Harcourt Brace and Company. 343 p.
10. Eliot T. S. The Love Song of J. Alfred Prufrock. URL: <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/poems/44212/the-love-song-of-j-alfred-prufrock>.
11. Gardner H. (1961). Introduction. In H. Gardner (ed.). The Metaphysical Poets. Oxford : Oxford University Press. XIX-XXXIV.
12. Matthews S. (2013). T. S. Eliot and Early Modern Literature. Oxford : Oxford University Press. 234 p.
13. Wanbe K., Mangang P. S. (2013). Donne and Eliot : A Study on Metaphysical Poetry. *European Academic Research*. 8. 1. 2397-2408.